

НОВІ ВИДАННЯ

Ірина Головащенко

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКЕ ДОСЛІДЖЕННЯ І КОНТЕКСТИ ФІЛОСОФУВАННЯ.

Возняк, Т. (2024). *Експерименти зі словом*. Львів: Растр-7; (2022). *Мистецтвознавчі есе*. Київ: Дух і Літера; (2016). *Філософічні есе*. Київ: Дух і Літера.

Будь яке історико-філософське дослідження завжди може бути поліпшене з двох причин. Коли ми інтерпретуємо ті чи інші тексти, – як давні, так і не дуже – намагаємося дати оцінку послідовності й несуперечливості закладеної в них концепції, відтворити «справжній» порядок аргументів, заповнити сенсові лакуни, визначити впливи, явні й неявні джерела тощо, ми завжди це робимо з історичної дистанції. Саме ця дистанція в багатьох випадках дозволяє нам мати вичерпний корпус текстів того чи іншого філософа¹. Але також вона дозволяє нам (знову ж таки, у багатьох випадках) масштабніше, ніж у минулому, бачити контекст виникнення й, головне, розгортання ідей, сформульованих тим чи іншим автором у ту чи іншу епоху. Дві причини потенційного поліпшення історико-філософських досліджень добре ілюструються сформульованими Жан-Люком Марйоном трьома методологічними принципами історико-філософського дослідження, які можна звести до двох: (1) *вичерпності*²; (2) *контекстуальності* та *врахування пізніших інтерпретацій*³, які в нашому контексті постають як один ме-

© І. Головащенко, 2024

¹ Застереження «в багатьох випадках» зумовлене передовсім творами, що були давно втрачені й тому недоступні теперішнім дослідникам (досить згадати досократиків, стоїків тощо, хоча може йтися і про втрачені рукописи деяких доволі близьких до нашого часу авторів). Щодо таких творів сучасні дослідники перебувають в гіршому становищі, ніж, наприклад, античні доксографи.

Також слід зазначити, що наявні в нашому розпорядженні тексти не завжди є широко доступними, адже багато з них ще чекають на оприлюднення (наприклад, продовжуються видання творів Канта, Ляйбніца, інших авторів), а деякі з тих, що чекають, з різних причин не можуть бути доступні дослідникам навіть в архівах (приклад – «Чорні зошити» Гайдегера).

² Див. [Хома 2021: 296]: «брати до уваги всі без винятку тексти того чи того мислителя, не маргіналізуючи одні й не упривілейовуючи інші».

³ Ці методи формулюються так [ibid.]: «якомога повніша реконструкція джерел і попередників того чи того мислителя, історії питань, якими він займався, його кола спілкування, його опонентів, ефекту його тез, учнів і їхніх інновацій, відхилень чи протистояння вчителів» і «вплив мислителя на розвиток філософії здійснюється через читання його творів іншими великими мислителями; історія філософії не може звільнитися від цих інтерпретацій, нехай інколи односторонніх». Навряд чи варто сперечатися, що історична дистанція дає масштабніше бачення генеалогічних ліній, що виникають до початку творчості мислителя, проходять через неї та продовжуються в майбутньому.

тод, що його можна було б назвати методом *врахування широкого діахронічного контексту*. У цьому огляді мене цікавитиме саме останній принцип, точніше, деякі елементи того широкого контексту, який зумовлює його реалізацію.

Неважко помітити, що обсяг контекстуальної інформації, залученої до аналізу, має тенденцію до ледве не нескінченного зростання. Адже крім філософських творів (опублікованих чи ні), важливою частиною контексту, в якому розвивалися філософські ідеї, може бути публіцистика, впливові мистецькі твори, релігійні тексти (від теологічних трактатів до публічних проповідей), наукові розвідки тощо. Метою цього огляду є філософська есеїстика як одне із джерел для контекстного аналізу в історико-філософському дослідженні. Ба більше, дуже важливим аспектом є навіть не сама по собі есеїстика, а тип видань, в яких вона представлена.

У світовій дослідницькій практиці вельми популярними є ретроспективні збірки творів одного автора, що поєднують публікації, рукописи тощо різних років. У нас такі збірки поки ще не є мейнстримом (утім, екзотикою їх теж не назвеш). У кожному разі, була б дуже бажаною повніша їх представленість серед інших категорій філософських текстів. Такі збірки (іноді кількатомові) можуть слугувати важливим матеріалом не лише для майбутніх, але й для сучасних істориків філософії, що вивчають недавнє минуле⁴. Ідеальною є ситуація, коли в таких збірках містяться не лише філософські тексти, тобто коли автор приналежний не лише до філософської спільноти⁵. У таких випадках його твори можуть слугувати зразковим «контекстним» матеріалом.

Саме такий ідеальний зразок дає нам десятитомове зібрання творів Тараса Возняка, головного редактора відомого українського культурологічного журналу «І». Уже 2024 року, коли роботу над цим оглядом було завершено, вийшов друком останній поки що том зібрання, присвячений поетичним текстам автора. А попередні томи містять праці з культурології, політології, юдаїки, галицького краєзнавства, філософії міста тощо. Утім, якби ми мали лише два томи – «Мистецтвознавчі есе» [Возняк 2022] і «Філософічні есе» [Возняк 2016] – це вже дало б цілком достатній матеріал для контекстних історико-філософських міркувань з дуже розмаїтої тематики. Прикро, що ці томи не містять покажчиків. Утім, сама поява такого тематично і хронологічно впорядкованого зібрання текстів є вкрай позитивним явищем. Адже п. Возняк свого часу

⁴ Ідеальною є ситуація, коли такі збірки передбачають нову змістову авторську редакцію. Тоді порівняння фінального тексту з першим виданням може стати приводом для окремого дослідження.

⁵ Іншим варіантом ідеальної контекстної інформації є мемуаристика, особливо філософська. Зауважу, що йдеться не лише про рідкісні поки ще в нас книги спогадів, подібні до [Горак 2009]. Хотілось би звернути увагу читачів на проекти Студентського товариства усної історії філософії (2017–2024), підтримані *Sententiae*. Йдеться про низку виразно тематичних (гегелезнавство [Козловський et al. 2021], журнал «Філософська думка» 1989–1995 рр. [Іващенко et al. 2023], Європейський словник філософії [Сігов et al. 2019; Cassin et al. 2019], феноменологія [Причепій et al. 2023] тощо) дослідницьких інтерв'ю про філософські процеси 60–80-х рр. ХХ ст. в Україні з тими, хто був свого часу важливою частиною цих процесів. Дослідницький стандарт цих інтерв'ю передбачає висвітлення зазначених процесів у їхньому зв'язку з біографіями інтерв'юєнтів і загальнокультурним контекстом: літературою, мистецтвом, політичними подіями, природничими науками, не залишаючи осторонь політичну філософію, ідеологію тощо. Ці інтерв'ю акцентують увагу читача на розмаїтих контекстах історії філософії в Україні й тим дають нові ключі для історико-філософських тлумачень філософських текстів і явищ 60–80-х рр. ХХ ст. Наступним логічним кроком має стати ініціатива *Sententiae* з видання тематичної антології, що об'єднуватиме зазначені інтерв'ю під однією обкладинкою з належним довідковим апаратом, коментарями й дослідницькими узагальненнями. Цього року *Sententiae* планують видати щонайменше два томи такої антології у співпраці з відомим гуманітарним видавництвом Дух і Літера.

вдавався до філософської есеїстики, а також переклав деякі тексти Мартіна Гайдегера, Ганса-Георга Гадамера, Габрієля Марселя [Возняк 1998]⁶ та інших філософів.

Після цих методологічних міркувань буде доречно описати збірку «Філософічні есе»⁷, адже чимало з її матеріалів містять власні історико-філософські рефлексії. Збірка складається з двох частин. У першій зібрано матеріали, присвячені феноменові міста, міській самоорганізації, вбудовуванню людини в міський соціум, місту як «форматизаторові» людини й людині, як творцеві міста, місту як «машині для життя», морфології міського простору, питанню народження та генези ідеї «ідеального міста», «просторово-часового локусу мітологема Єрусалиму» тощо.

Слід зазначити, що в текстах I частини автор використовує історико-філософську оптику для опису й аналізу філософії міста. Він розмірковує про морфологію міського простору, демонструє феномени міста-матриці, дерева-міста. Ілюстрацією цих міркувань постає феномен галицької ідентичності як спільного українсько-польсько-єврейського культурного спадку, як становлення реальності національного через формування міста, через подолання різного роду упереджень за допомогою міської взаємовідкритості культур. При цьому автор висловлює застереження щодо культурного релятивізму, який може призвести до дисбалансів замість гармонійної відкритості.

Аналіз шляху, на якому місто постає формотворцем культурного процесу, дозволяє представити останній як цілісність інтенсивного взаємовпливу, коли кожен з артефактів стає важливим місцем у симфонії загальноєвропейського культурного руху. Коли місто наповнюється змістом, воно починає свідчити про епоху, захищаючи себе від маргінесу.

Друга частина збірки містить цілу низку різноматематичних філософських есе, частину яких слід віднести до історико-філософської царини. На мій погляд, особливої уваги потребує текст «*Ancilla Theologiae*», присвячений співвідношенню філософії і теології та пронизаний явно гайдегеріанськими мотивами критики раціоналістичної цивілізації, що втратила зв'язок із розумово неосяжним Сокровенним (с. 367-394). Автор стверджує, що більшість гуманістів епохи Відродження виступала проти раціоналізованої схоластики, яка «відчухнулася від живого дерева Одкровення», хоча, з іншого боку, Тома Авінський може вважатися провісником «того самого Відродження». Але критика схоластики поставала насправді як вимога ще більшої раціоналізації. Т. Возняк наголошує, що суттю Відродження був погляд на світ через призму сцієнтизованого раціо, яке витіснило на другий план тематику Одкровення.

Епоха Відродження, що відійшла від Одкровення й «інтронізувала» раціо, триває, за Т. Возняком, і дотепер. Важливою є заувага щодо по-декартівськи раціоналістичного характеру епохи Відродження. Також автор стверджує, що розум як схема ліг в основу ментальності цієї і наступних епох європейської цивілізації, раціо інструменталізувало саму людину (с. 369).

Наслідок цієї інструменталізації – кризовий стан людини, «криза людини як людини», зникнення живої людини попри декларовану «людяність» світогляду Відродження. Відтак автор зображує можливі шляхи виходу з цієї кризи: (1) повернення до інтуїтивізму як способу осягнення знань; (2) містицизм як безпосереднє спілкування з Сокровенним, у чому оприявнюється велика правда містицизму як такого. Однак для більшості людей залишився єдиний шлях осягання світу – через наукові дефініції.

⁶ Ця книжка містить не лише переклади, але й власні розвідки автора, які бачимо перевиданими в описуваному тут багатотомовому виданні.

⁷ Далі посилання на це видання подаватимуться спрощено: у круглих дужках лише номер сторінки після скорочення с.

Але всі інструменти науки виявили свою недосконалість, що стало основою кризи науки і знання як такого, основою для усвідомлення їхньої засадничої недосконалості. Автор робить висновок: доки ми залишаємося у рамках епохи Відродження, епохи Розуму, ми так і будемо людьми кризи, які «втратили цілісність, що була притаманна попереднім епохам» (с. 371). Далі наводиться гайдегеріанська за духом теза: завдяки науці ми «володіємо» світом. Але це володіння доволі ефемерне, вельми обмежене. Наприклад, філософія у своєму осмисленні може дійти до якоїсь межі, після якої починається сфера «позамовного», де застосовними вже є лише засоби поезії і релігії.

Релігійна практика, згідно з автором, існує як спілкування з Богом, що «ніякому розуму до кінця... не-до-ступне, не-підвладне» (с. 373). Відповідь на питання про знання як «володінням чимось» Т. Возняк шукає в Габріеля Марселя. Від часів формули «*cogito ergo sum*» (коли «мислиме» почало асоціюватися з «усім існуючим»), людина загубила переживання своєї «розірваності». Водночас, «апофеозом ... спрощеного стосунку людини і універсуму ... стала епоха Просвітництва з філософською максимою: “якщо я не володію чимось, то його і не існує, ніяк не існує, що воно ніяк не актуальне для мене, а, отже, не актуальне взагалі”» (с. 379).

У цьому контексті ключовим стає питання про роль філософії. Адже філософське знання стоїть на порозі не-охопного. Займаючись теологією, філософія без надії намагається це питання охопити. Філософія не повинна «відбирати у людини права на спілкування з не-охопним», їй насправді не до снаги «оголошувати його поза законом» (с. 384). «Причиною нерозв'язності проблем філософії є те, що вона береться раціонально охопити... вловити неіснуюче» (*ibid.*). Саме тому неможливі жодні раціональні доведення існування Бога, адже засіб філософії – дефініція – тут безсилий.

Теологія, за Т. Возняком, має усвідомити своє місце і позбутися раціоналізації як форми власної секуляризації. Принципова різниця між філософією і теологією відзначена так: «Справою теології є підтримання зв'язку між філософією, як існуванням у сущому, пізнанням суцього світу та буттям “в Бозі”. ... теологія повинна утримувати філософію від безвідповідальних ... суджень...» (с. 386). Для підтримки цієї тези поняття Одкровення уточнюється: «воно є актом розкривання Сокровенного до людини, яка, пере-казуючи від-крите, стає пророком» (с. 387).

У філософії і науці особистий стосунок між дослідником і тим, що останній відкриває, неможливий. Інша справа в поетизуванні чи теологізуванні, де цей стосунок є «до-раціональним» і завжди ризикованим. Автор робить кілька важливих висновків: «... доволі чітко розмежовуються царини філософії і філософуючої теології з одного боку і релігійного називання чи власне практики релігійного запитування і Одкровення ... філософія не може брати на себе ризик відповідальності за називання такого роду ... Філософія оперує уже названим, уже існуючим, відкритим для людини, оскільки вона працює в мові» (с. 390); «... умовчуючи, філософія виявляє свою шану не-омовленому, ... робить перший перед-релігійний крок і ... має передпоетизуючу функцію» (с. 391). А отже, «філософія є не лише служкою Одкровення як актуального спілкування з Богом, але й передумовою, першим кроком до нього. Звичайно, не обов'язково академічна філософія. Філософія умовчування може практикуватися найпоширенішою людиною... Культура цього умовчування і є справжньою філософією» (с. 392). Під «філософією умовчування» Т. Возняк розуміє практикування «епохе» в гайдегерівському стилі: як утримання від суджень про «позасвітове», «Сокровенне» (*ibid.*).

Цей гайдегеріанський мотив розгортається до природного фіналу: «... у відкритості до Ніщо людина є пророком, а у замкнутості філософування чи теологізування

вона у кращому випадку є *свідком*, який відає, уже знає ... виходячи з цього ... ми й повинні робити свої філософські побудови, не претендуючи ні на яку їх виключність, остаточність чи всемогутність» (с. 393). Ці мотиви обмеженості рацію, неохопного Ніщо, мови, яка розкривається людині в поезії, віри, яка «зондує сферу Ніщо з повною відповідальністю» (с. 430), є провідними для того типу філософування, який відображено чи не в усіх філософських есе Т. Возняка, зведених разом у збірці.

Сліди тієї ж критики мейнстримного раціоналізму знаходимо і в есе «Цивілізація очікування: до передпорогового есхатологічно-очікуючого характеру елліно-юдео-християнської цивілізації» (с. 495-515). Автор стверджує, що люди європейської цивілізації постійно звіряють свої дії з певними даними заздалегідь вартостями і канонами, які мають позитивну, негативну, заперечувальну форму. Результатом такого узагальнення є звичне розуміння себе як суб'єкта через поняття «істина». Ідеться про таку «істину», якою її виробила елліно-християнська європейська цивілізація. Таке розуміння істини, за Т. Возняком, «має вислід для ... конкретної людини, а не лише для теорії пізнання чи логіки, які є вторинними» (с. 509). Європейська цивілізація у своєму розвитку не опиралася спокусі пізнання і зрадила комунікації. Традиція специфічної організації, досягнення світу через пізнання, орієнтує на ту ідею, що світ уже є, перебуває і треба його лише пізнати людськими засобами. Власне, цей пафос лише продовжує загальну критику раціоналізму, описану вище.

І зібрання творів Т. Возняка в цілому, і книгу «Філософічні есе» можна розглядати як важливий дороговказ до упорядкування нашої текстології, як зразок тих інтелектуальних форм, яких має прагнути доладне інтелектуальне життя. Окрім інших переваг описаного десятитомовика, на яких у мене не було змоги тут зосередитися, я ще раз наголошу на важливості текстологічних ретроспектив, що слугують водночас і матеріалом, і контекстом історико-філософських досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Возняк, Т. (1998). *Тексти та переклади*. Фоліо: Харків.
- Возняк, Т. (2016). *Філософічні есе*. Київ: Дух і Літера.
- Возняк, Т. (2022). *Мистецтвознавчі есе*. Київ: Дух і Літера.
- Возняк, Т. (2024). *Експерименти зі словом*. Львів: Растр-7.
- Горак, А. И. (2009). *Сорок сороков*. Киев: Стилос.
- Іващенко, С., Давіденко, І., Анучіна, В., & Попіль, Д. (2023). The Thing: чому я редактор. Частина II. *Sententiae*, 42(1), 171-185. <https://doi.org/10.31649/sent42.01.171>
- Козловський, В., Давіденко, І., Круглик, К., & Попіль, Д. (2021). Гегель і українська філософія 70–80-х років. Частина III. *Sententiae*, 40(2), 115-160. <https://doi.org/10.31649/sent40.02.115>
- Причепій, С., Давіденко, В., Дзюба, Я., & Горобенко, Я. (2023). Феноменологія знаків долі. Частина IV. *Sententiae*, 42(3), 178-198. <https://doi.org/10.31649/sent42.03.178>
- Сігов, К., Кхелуфі, А., Коломієць, Д.-А., Сімороз, О., & Хома, В. (2019). Народження «Європейського Словника філософій» і відкриття Барбари Касен. *Sententiae*, 38(1), 153-171. <https://doi.org/10.22240/sent38.01.153>
- Хома, О. (Ред). (2021). «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень. Київ: Дух і Літера.
- Cassin, B., Khoma, V., Khelufi, A., Kolomiets, D.-A., & Simoroz, O. (2019). «...Ви маєте витерпіти те, що ви - міра». *Sententiae*, 38(2), 151-164. <https://doi.org/10.22240/sent38.02.151>

Одержано 13.12.2023

REFERENCES

- Cassin, B., Khoma, V., Khelufi, A., Kolomiets, D.-A., & Simoroz, O. (2019). "... You have to bear to be measure". *Sententiae*, 38(2), 151-164. <https://doi.org/10.22240/sent38.02.151>
- Horak, A. I. (2009). *Forty times forty*. [In Russian]. Kyiv: Stylos.
- Ivashchenko, S., Davidenko, I., Anuchina, V., & Popil, D. (2023). The Thing: Why I'm an Editor. Part II. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 42(1), 171-185. <https://doi.org/10.31649/sent42.01.171>
- Khoma, O. (Ed.). (2021). *Descartes' "Meditations" in the mirror of modern interpretations*. [In Ukrainian]. Kyiv: Duh i Litera.
- Kozlovskiy, V., Davidenko, I., Kruhlyk, K., & Popil, D. (2021). Hegel and Ukrainian Philosophy of the 70-80th. Part III. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 40(2), 115-160. <https://doi.org/10.31649/sent40.02.115>
- Prychepii, Y., Davidenko, V., Dziuba, Y., & Gorobenko, Y. (2023). Phenomenology of fate signs. Part IV. *Sententiae*, 42(3), 178-198. <https://doi.org/10.31649/sent42.03.178>
- Sigov, C., Kkhelufi, A., Kolomiets, D.-A., Simoroz, O., & Khoma, V. (2019). The birth of the «European Dictionary of Philosophies» and Barbara Cassin's discovery. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 38(1), 153-171. <https://doi.org/10.22240/sent38.01.153>
- Voznyak, T. (1998). *Texts and translations*. [In Ukrainian]. Folio: Kharkiv.
- Voznyak, T. (2016). *Philosophical Essays*. [In Ukrainian]. Kyiv: Duh i Litera.
- Voznyak, T. (2022). *Art Studies Essays*. [In Ukrainian]. Kyiv: Duh i Litera.
- Voznyak, T. (2024). *Experiments with the Word*. [In Ukrainian]. Lviv: Rastr-7.

Received 13.12.2023

Iryna Holovashenko

Historico-philosophical research and contexts of philosophizing. Vozniak, T. (2024). *Experiments with the Word*. Lviv: Rastr-7; (2022). *Art Studies Essays*. Kyiv: Duh i Litera; (2016). *Philosophical essays*. Kyiv: Duh i Litera.

Review of Vozniak, T. (2024). *Experiments with the Word*. Lviv: Rastr-7; (2022). *Art Studies Essays*. Kyiv: Duh i Litera; (2016). *Philosophical essays*. Kyiv: Duh i Litera.

Ірина Головащенко

Історико-філософське дослідження і контексти філософування. Возняк, Т. (2024). *Експерименти зі словом*. Львів: Растр-7; (2022). *Мистецтвознавчі есе*. Київ: Дух і Літера; (2016). *Філософічні есе*. Київ: Дух і Літера.

Огляд книг Возняк, Т. (2024). *Експерименти зі словом*. Львів: Растр-7; (2022). *Мистецтвознавчі есе*. Київ: Дух і Літера; (2016). *Філософічні есе*. Київ: Дух і Літера.

Iryna Holovashenko, PhD in Philosophy, Associate professor of Philosophy & Humanities Department at Vinnitsia National Technical University.

Ірина Головащенко, к. філос. н., доцент кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.

e-mail: irokho@gmail.com